

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE DİN

Yrd. Doç. Dr. Burak Kadercan

Barselona Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü

Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu

Araştırma Raporu

DPF 2012-RR 01

Özet

Din olgusunun tarih boyunca toplumların yaşayışlarında çok önemli bir yer oynadığı herkesçe kabul edilen bir gerçek. Uluslararası ilişkiler ise kökleri milattan önce 5. Yüzyıl'da Yunanlı tarihçi Tukidides'in Atina-Sparta savaşının detaylı analizine kadar uzanan ve sadece kuramsal alanda değil, dünya tarihinin akışında da çok önemli etkiler yaratan bir araştırma dalı. Bu çalışma, din ve uluslararası ilişkiler arasındaki iletişim - veya iletişim eksikliği - üzerine üç temel soruyu tartışmaya açmayı ve bu sorulara cevap vermeyi amaçlamaktadır. Uluslararası ilişkiler ve din arasındaki ilişki nasıl tanımlanabilir? Dinin 'Medeniyetler Çatışması' tartışmalarındaki rolü nedir ve Türkiye bu tartışmaların neresinde kalmaktadır? Türkiye'nin dış politikasında din önemli bir rol oynamakta mıdır?

GİRİŞ

Din olgusunun tarih boyunca toplumların yaşayışlarında çok önemli bir yer oynadığı herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Uluslararası ilişkiler ise kökleri milattan önce 5. Yüzyıl'da Yunanlı tarihçi Tukidides'in Atina-Sparta savaşının detaylı analizine kadar uzanan ve sadece kuramsal alanda değil, dünya tarihinin akışında da çok önemli etkiler yaratan bir araştırma dalı olarak kabul edilir. Bu çalışma, din ve uluslararası ilişkiler arasındaki iletişim - veya iletişim eksikliği - üzerine üç temel soruyu tartışmaya açmayı ve bu sorulara cevap vermeyi amaçlamaktadır. Uluslararası ilişkiler ve din arasındaki ilişki nasıl tanımlanabilir? Dinin 'medeniyetler çatışması' tartışmalarındaki rolü nedir ve Türkiye bu tartışmaların neresinde kalmaktadır? Türkiye'nin dış politikasında din önemli bir rol oynamakta mıdır?

İlk sorunun cevabı aslında dış politika analizlerinde ve uluslararası ilişkiler alanında Batı-merkezli bir anlayışın bazı konularda dünya görüşlerimizi ne kadar kısıtlayıcı bir hale getirebileceğini gösteriyor. Uluslararası ilişkiler tarihine baktığımızda; bugün hem akademik dünyada hem de dış siyaset yapımı ve analizinde kullanılan kavramların ve kuramların, temelleri 350 yıl önce atılmış olan Avrupa-merkezli seküler bir anlayışın üzerine kurulduğunu görüyoruz.¹ Bu anlayışa göre din siyasette, özellikle uluslararası siyasette, önemli bir yere sahip değildir; en azından önemli bir yere sahip olmamalıdır. Bu anlayışın artık geçerli olmadığı fikri ise hem akademisyenler hem de siyasi analistler tarafından ancak 11 Eylül saldırılarının sonrasında kabul edilir olmuştur. Başka bir deyişle uluslararası ilişkiler uzmanları 2001 yılında dini yeniden keşfetmiştir. Bu 'keşif', daha doğrusu bu keşfin bu kadar 'geç' gerçekleşmesi ise iki önemli sorunu beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki, uluslararası siyasetin analizinde dinin konumu hakkında sağlıklı çıkarımlar yapmak için gerekli olan tecrübe ve birikim henüz oluşmamış olmasıdır. Risk olarak da adlandırabileceğimiz ikinci sorun ise uluslararası ilişkilerde dini yeniden - ve biraz da geç - keşfetmiş olmanın getireceği baskıdır. Bu baskı analistleri her ye

¹ Monica Toft and Timothy Samuel Shah, "Religion's Flame Burns Brighter Than Ever." [Baltimore Sun](#) [Baltimore, MD] 20 Aug. 2006.

rde dinin etkilerini görmeye itebilir ki hatalı ve önyargılı analizler sadece akademisyenleri değil, siyasetçileri ve toplumları hem yanlış hem de tehlikeli yollara itebilirler.

Rapor kapsamında incelenen ikinci sorunun cevabı Türkiye'nin dünyadaki konumunu ve bu konunun Türkiye içerisinde nasıl yorumlanması gerektiğini anlama hususunda büyük önem taşımaktadır. Medeniyetler çatışması, bilindiği gibi, özellikle 11 Eylül sonrasında 'din' üzerinden tanımı ve tartışması yapılan bir tez olarak öne çıkmaktadır. Samuel Huntington tarafından Soğuk Savaş'ın hemen ardından ortaya atılan bu medeniyetler çatışması tezi, akademi ve siyaset alanlarında kabul görmemekte ve sıkça eleştirilmektedir. Genel olarak bu tez iki şekilde eleştirilebilir. Birinci eleştiri ki bu eleştiri şu anda Türkiye dâhil birçok ülkenin siyasetçileri arasında hâkim olan bir görüşü yansıtmaktadır, din üzerinden tanımlanan medeniyetlerin aslında 'uzlaşabileceği' dolayısıyla medeniyetler arası bir 'çatışmanın' kaçınılmaz olmadığı fikri üzerine kuruludur. İkinci eleştiri ise Huntington'ın tezinin kökten reddedilmesi gerektiği üzerine kuruludur. 21. Yüzyılın küreselleşen ve küçülen dünyasında birbirinden farklı ve ayrışabilecek medeniyetlerin var olduğunu kabul etmek, bu farklılıkları din üzerinden tanımlanabileceğine inanmak ve çok geniş coğrafyalara yayılmış milyarlarca insandan oluşabilecek bu 'medeniyetlerin' siyasî aktörler tarafından temsil edilebileceğine kanaat getirmek, aslında Huntington'ın tezinin dolaylı yoldan olsa da onaylanması demektir.

Bu ikinci eleştiri farklı coğrafyalarda yaşayan, farklı siyasi sistemlerle yönetilen, birbirlerinden ulus-devlet sınırlarıyla ayrılan, farklı dilleri konuşan, farklı mezheplere bağlanmış olan ve içerisinde başka 'medeniyetlere üye olabilecek' azınlıkları ve göçmenleri barındıran, üye sayısı milyarları bulabilen soyut 'medeniyetlerin' siyasi ve dini birer kimlik kartı verilerek ayrıştırılmasına karşı durulmasını öngörür. Eğer bu anlayışa karşı durulmazsa, Huntington'ın kafasında yarattığı çatışma kendini gerçekleştiren bir kehanet haline dönüşebilir. Türkiye'de ve dünyanın birçok ülkesinde siyasetçiler Huntington'ın tezini eleştirirken yukarıda bahsedilen birinci yolu tercih etmişlerdir. Fakat bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında açıklanacağı gibi, bu tarz bir eleştiri uzun vadede engellenmeye çalışılan medeniyetler çatışmasını tetikleyebilir.

Bilindiği üzere, medeniyetler çatışması tezinde Türkiye'nin çok önemli bir yeri bulunmaktadır. Türkiye'ye bu tez üzerinde yapılan tartışmalarda ya bir köprü ya da arada kalmış ve yolunu şaşırılmış bir ülke gözüyle bakılmaktadır. Bu çalışmada bu iki yorumun da uzun vadede hem Türk dış politikası hem de önlenmeye çalışılan medeniyetler çatışması bakımından büyük riskler taşıdığı öne sürülmektedir. Alternatif ve daha yapıcı bir yorum ise Türkiye'yi medeniyetler arasında bir köprü veya belli bir medeniyetin sözcüsü olarak değil, 'medeniyet' kavramının siyasî boyutta temsil edilemeyecek kadar soyut bir olgu olduğunun en güçlü kanıtı olarak tanımlamakla mümkün olabilir.

Yukarıda altı çizilen üçüncü soru ise ilk iki soruya kıyasla hem yurtiçindeki hem de yurtdışındaki analistler için bir öncelik taşımaktadır. Türk dış politikasında din önemli bir rol oynamakta mıdır? Bu soruya kesin bir cevap vermek için henüz erken olmasına rağmen elimizdeki verilerden ve kuramlardan faydalanarak iki konu hakkında fikir yürütmek mümkündür. Türkiye siyaset bilimcilerde din - dış politika ilişkisini incelemek için eşsiz bir deney imkânı sağlamaktadır. Ancak, Türkiye'nin son 10 yıldır kendisini dindar ve muhafazakâr olarak tanımlayan bir siyasi parti tarafından yönetiliyor olması bahsedilen deneyi mümkün kılan tek olgu değildir. Türkiye'nin demokratik rejimi, Türk dış politikasındaki değişimlerde dinle ilişkili etkenlerin mi, yoksa başka etkenlerin mi rol oynadığının incelenmesini mümkün kılmaktadır. Türk dış politikası ve din arasındaki ilişki hakkında altı çizilebilecek ikinci bir husus ise dinî inançların Türk dış politikası üzerinde yaratabileceği olası etkiler ile ilgilidir. Kısacası, üzerinde düşünülmesi gereken soru şudur: Eğer Türk hükümetleri tarafından 'İslamî' bir dış politika izlenirse - bu incelemede böyle bir politika izlendiği veya izleneceği iddia edilmemektedir - bu tarz bir uluslararası strateji Türkiye'ye neler kazandırabilir ve neler kaybettirebilir? Bu soru uluslararası ilişkiler kuramları üzerinden cevaplanabilir. İslamî bir dış siyaset Türkiye'yi aynı anda hem realist (gerçekçi) hem de idealist bir strateji izlemeye itebilir ki böyle bir senaryoda Türk dış politikası kendisini oldukça riskli bir yolda bulabilir.

Çalışmanın geri kalan kısmında yukarıda özetlenen üç genel soru detaylarıyla incelenmektedir. Bu incelemeden çıkarılabilecek en az üç sonuç bulunmaktadır. Din ve uluslararası ilişkiler arasındaki etkileşim, toplum bilimlerdeki Batı-merkezli anlayış nedeniyle henüz çok gelişmiş değildir. Bu iletişim eksikliği, 11 Eylül sonrasında İslam dininin hem siyasi şiddete zemin hazırladığı hem de siyasi şiddeti beslediği iddialarının dünya kamuoyunda ve hatta bazı akademisyen ve siyasetçiler arasında uzun süre daha destek görmesi olasılığını güçlendirmektedir. Bu tartışmalarda Türkiye çok önemli bir konumda yer almaktadır. Türkiye'nin dış politikada alması gereken pozisyon, uluslararası platformda bu iddiaların gerçek dışı olduğunu söylemekten ibaret olmamalıdır. Eğer bu iddialara dünya kamuoyunu ikna edecek şekilde cevap verilmek isteniyorsa, bu konudaki iddia ve söylemler yapıcı bir şekilde, bilimsel çalışma ve raporlarla incelenmelidir.

Bu incelemeden çıkarılacak ikinci sonuç ise medeniyetler çatışması hakkındaki varsayımlarımızın en azından bir kısmının yeniden gözden geçirilmesinin gerektiğidir. Gelecekteki olası çatışmaları ve gerginlikleri - hem devletlerarasında hem de toplumların kendi içerisinde - engellemenin belki de en sağlıklı yolu dünya siyasetinin medeniyetler boyutunda düşünülmemesi gerektiği tezinin altının çizilmesidir.

Son olarak, Türk dış politikası ve din arasındaki etkileşim hakkında iki çıkarım yapılabilir. Elimizdeki veriler Türk dış politikasında son on yılda ciddi bir değişime işaret etse de bu değişimin ana sebebi hakkında kesin bir sonuç çıkarmak için henüz erken olabilir. Fakat yine de altı çizilmelidir ki, Türk dış politikasındaki değişimin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin din konusundaki duyarlı pozisyonu arasında bir bağ olmadığını söylemek için de erken olabilir. Diğer bir çıkarım ise teorik olarak İslamî bir dış politika duruşunun olası avantajları ve dezavantajları üzerine yapılabilir. Din merkezli bir dış politika anlayışı, bölgesel ve küresel dinamikler göz önüne alındığında uzun vadede beraberinde çok büyük riskler getirebilir.

'Dinsiz' Bir Araştırma Dalı ve 11 Eylül ile Dinin Yeniden Keşfi

Uluslararası ilişkilerde kullanılan kuramlar, kavramlar ve günümüzdeki uluslararası siyasette hâkim olan uygulamalar, biz onların şu anda ne kadar evrensel olduklarını düşünürsek düşünelim, aslında Avrupa'da uygulanmaya başlanan ve daha sonra Avrupa devletlerinin dünya ile temasları sonucu dünyaya ihraç edilen hukuki ve fikrî prensiplerden oluşmaktadırlar. Örneğin, günümüzdeki devletler sistemi ulus-devletlerin kontrol ettikleri topraklar üzerinde mutlak egemenliği ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu sistemin temelleri ise Avrupa tarihindeki iki önemli dönüm noktasında atılmıştır: 1648 Westphalia Barışı ve 1789 Fransız Devrimi.

Özellikle 1648 Westphalia Barışı günümüzdeki din ve uluslararası siyaset arasındaki ilişkiyi anlamak için büyük öneme sahiptir. Westphalia Barışı Avrupa'da Katolik ve Protestanlar arasındaki çatışmaların doruğa ulaştığı 30 Yıl Savaşı'nı (1618-1648) sona erdiren anlaşmaların kısa olarak ifade edilmiş şeklidir. Her ne kadar 'din savaşı' olarak bilinse de, 30 Yıl Savaşı aslında din ve reel politığın iç içe geçtiği uzun süreli bir çatışmaya verilen addır. Savaşın çıkışının ve çok uzun sürmesinin altında Katolik Habsburg Hanedanı ile Katolik Fransa Krallığı arasındaki güç çekişmesi yatar. Bu kanlı savaşta Protestan ve Katolik devletlerin bazen düşman bazen ise müttefik olması savaşın sebeplerinin dinsel farklılıklara indirgenemeyeceğini açıkça ortaya koyar. Fakat savaş sona erdiğinde Westphalia Barışı'na taraf olan devletlerin üzerinde anlaştığı bir husus vardır: Devletlerarası ilişkilere din unsuru karıştırıldığında ortaya çıkan toplumsal tepkiler ve hezeyanlar devletlerin kontrol edebileceğinden çok daha şiddetli hale gelmektedir. Örneğin, savaş sona erdiğinde çatışmaların en şiddetli yaşandığı bugünkü Almanya sınırları içerisinde yaşayan nüfusun neredeyse yarısına yakını ya savaşta ölmüş ya da başka bölgelere kaçmak zorunda kalmıştır. Kısaca, bölgedeki nüfus savaş yüzünden neredeyse yarıya inmiştir. Avrupa krallıklarının bu soruna çözümünü 'egemenlik'tir: üzerinde anlaşılabilir sınırlar dâhilinde her devlet kendi toprakları üzerinde mutlak egemen olarak kabul edilecek, devletler din/mezhep veya herhangi başka bir konuda bir başka devletin işlerine karışmayacaktır. Westphalia Barışı egemenlik kavramını kurumsallaştırmış, bu açıdan hem uluslar arası hukukçular ve teorisyenler hem de

devlet adamları tarafından modern devletler sisteminin başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir.

Bu tarihi saptamadan din hakkında çıkarılacak sonuç açıktır. Modern devletler sistemi ve egemenlik kavramları dolaylı olarak din ve mezhep olgularının dış politika ekseninin tamamen dışına itilmesi üzerine kurulmuştur. Westphalia Barışı Avrupa'da dinin iç politikada olmasa da dış politikada etkisi olmayacağını garanti altına almıştır. 18. Yüzyıl'da yaşanan Aydınlanma süreci ve 1789 Fransız devrimi ise Avrupa'da hem dinin iç politikadaki varlığını da azaltarak seküler rejimlere zemin hazırlamış, hem de egemenliğin kraliyet ailelerinden halka devir sürecini başlatmıştır. Kısaca özetlemek gerekirse, 19. Yüzyıl itibariyle din olgusu Avrupa devletler sistemindeki önemini tamamen yitirmiştir.

Modern devletler sistemindeki bu hâkim anlayış doğal olarak uluslararası ilişkilerin ayrı bir toplum bilim dalı olarak evriminde de önemli bir rol oynamıştır. Tarihsel olarak baktığımızda, uluslararası ilişkilerin bağımsız bir araştırma alanı olarak ortaya çıkması Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında gerçekleşmiştir. Bu zamanlama tesadüfi değildir; uluslararası ilişkilerin hem teorisinin hem de pratiğinin gelişimi tarihteki önemli olaylara paralel olarak gerçekleşmiştir. Avrupa devletler sisteminde, bir kaç savaş hariç, Napolyon sonrasında yaşanan yüz yıllık barış dönemi (1815-1914) devletlerarası ilişkilerin siyasetin genel prensiplerinden bağımsız olarak incelenmesine ihtiyaç olmadığı düşüncesini hâkim kılsa da, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkım siyasetçileri ve akademisyenleri uluslararası politikayı ciddiye almaya itmiştir. İkinci Dünya Savaşı ise bu anlayışı pekiştirmiş ve günümüzdeki uluslararası siyaset anlayışının evriminin tamamlanmasını sağlamıştır. Yaklaşık üç yüzyıldan fazla süren bu evrimin merkezinde ise 1648 yılında Westphalia Barışı'nda temeli atılan bir prensip yatar: din uluslararası ilişkilerde önemli bir yer oynamaz.

Bu noktada altının çizilmesi gereken nokta uluslararası ilişkilerin pratiğinin ve bu pratiği etkileyen prensiplerin tamamen Avrupa (ve daha sonra ABD'yi de kapsayan Batı) merkezli olmasıdır. Başka bir deyişle, bugünkü küresel siyasetin temelleri ne kadar

evrenselliğe dayandırılrsa da aslında bu sistem, Avrupa'da 17. Yüzyıl'da ortaya çıkan, dinin devletlerarası siyasetten ayrıştırılması prensibi üzerine kuruludur. Bu nedenden dolayı günümüzde hâkim olan uluslararası ilişkiler kuramları ve prensipleri, Batı devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerin dışında kalan bir dünya tarihini anlamak için her zaman yeterli olmaz. Avrupa devletleri kendi aralarındaki ilişkilerde din konusunu ilişkilerin dışında bırakmış olsalar da; bu devletlerin sistemin dışında kalan devletlerle, örneğin Avrupa sistemine ancak 1856'da dâhil olmuş Osmanlı İmparatorluğu'yla olan temaslarda dinin herhangi bir rol oynamadığını iddia etmek gerçeklerle bağdaşmayabilir.

Sebebi ne olursa olsun, Avrupa-merkezli bir uluslararası ilişkiler anlayışı 20. yüzyıl boyunca tüm dünyada kabul gören bir düşünce sistemi haline gelmiştir. Bu anlayışın uluslararası sistemde hâkim olması dinin siyaset üzerinde etkisinin kalmadığı anlamına gelmemektedir. Tam tersine, son yıllarda yapılan araştırmalar başta ABD olmak üzere, seküler bir siyaset anlayışı üzerine kurulan Batı toplumlarında bile dini temaların ve ilkelerin özellikle iç siyasette giderek daha sık referans noktası haline geldiğini göstermektedir.² Fakat yaklaşık yarım asır süren Soğuk Savaş ve hemen arkasından gelen 10 yıllık bir belirsizlik dönemi uluslararası ilişkiler analistlerini ve siyasetçileri, dinin küresel siyasette oynadığı ve oynayabileceği roller hakkında düşünme konusunda zihinsel bir tembelliğe, daha doğrusu derin bir uykuya itmiştir.

350 yıldan uzun süren bu uyku, 11 Eylül saldırılarıyla sona ermiştir.³ Amerikalı sosyolog Mark Juergensmeyer'in sözleriyle, dünya İkiz Kuleler'in kalıntıları arasında dinin

---

² Pippa Norris and Ronald Inglehart, *Sacred and secular: religion and politics worldwide*. Cambridge, UK: Cambridge UP, 2004. and Assaf, *A global resurgence of religion?* Cambridge, Mass.: Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University, 2003. Madeleine Korbelt Albright and William Woodward, *The mighty and the Almighty: reflections on America, God, and world affairs*. New York: HarperCollins, 2006.

³ Daniel Philpott, "Has The Study of Global Politics Found Religion?" *The Annual Review of Political Science* 12 (2009): 183-202; Scott Thomas, *The global resurgence of religion and the transformation of international relations: the struggle for the soul of the Twenty-first Century*. New York, N.Y.: Palgrave Macmillan, 2005. Jonathan Fox and Shmuel Sandler, *Bringing religion into international relations*. New York: Palgrave Macmillan, 2004. Jonathan Fox, *Religion, civilization, and civil war: 1945 through the millennium*. Lanham, Md.: Lexington Books, 2004. Tanja Ellingsen, "Toward a Revival of Religion and Religious Clashes?" *Terrorism and Political Violence* 17 (2005): 305-32.

uluslararası ilişkiler için önemini - yeniden - keşfetmiştir.⁴ 2001'i takip eden yıllarda siyasetçiler, siyasi analistler ve akademisyenler dinsel inanışları, dini farklılıkları ve belli başlı dini görüşleri dış politika eksenine oturtabilmek için birbirleriyle adeta yarışa girmişlerdir. Dinin uluslararası ilişkiler analizlerinde bu kadar kısa bir süre içerisinde bu kadar yoğun bir ilgi görmesi elbette sevindiricidir. Toplumlar için çok büyük önem taşıyabilen bir olgunun geç de olsa dikkate alınmaya başlanması, küresel siyasetin çok boyutlu dinamikleri ve olası değişimleri üzerine daha sağlıklı analizler yapılmasına imkân sağlayabilir.

Bu yoğun ilgi beraberinde bazı sorunları da getirmektedir. Din ve uluslararası ilişkiler konusunda uzman görüşü için yoğun bir talep olsa da, bu talebi karşılayabilecek yeterli arzın bulunmuyor olması bu sorunların en önemlisidir. Bu sorunun kaynağı da yukarıda bahsedilen ve yüzlerce yıl sürmüş olan 'analitik uyku'dur. Bu durumun sonucu olarak da ortaya atılan tezlerin ve kuramların büyük bir kısmı ne yazık ki yanıltıcı veya spekülatif olabilmektedir. Özellikle din gibi toplumları birleştirebileceği gibi karşı karşıya getirebilecek bir olgu hakkında bu tarz zayıf analizlerin varlığı gerçekten endişe vericidir.

Bu sorun hakkında ne yapılabilir? Uzun vadede, din olgusunun dünya siyaseti üzerindeki etkileri konusundaki çalışmaları desteklemeye dayalı bir strateji izlenilebilir. Fakat bu stratejiyi geliştirirken ve takip ederken önemli olan duygusallıktan kaçınmaktır. Örneğin, din ve uluslararası ilişkiler konusunun önde gelen isimlerden Monica Toft, 2007 yılında dünyanın önde gelen akademik dergilerinden *International Security*'de din ve iç savaş üzerine yazdığı makalede İslam'ın istatistikî olarak iç savaşa yol açma ihtimalinin yüksek olduğunu iddia etmiştir. Ayrıca, bunun altında İslam dininin hem tarihi gelişiminin hem de İslam dininin içerisinde bulunan 'cihat' gibi bazı yapısal değerlerin yattığı tezini ortaya atmıştır.⁵ Bu iddialara iki farklı şekilde -duygusal veya

---

⁴ Mark Juergensmeyer, "Religious Terror and the Secular State." *Harvard International Review* Winter (2004).

⁵ Monica Toft "Getting Religion? The Puzzling Case of Islam and Civil War." *International Security* 31 (2007): 99-100; Daniel Philpott, "Explaining the Political Ambivalence of Religion." *American Political Science Review* 101 (2007): 505-25. Assaf Moghadam, "The Salafi-Jihad as a Religious Ideology." *CTC*

rasyonel- yanıt verilebilir. Örneğin, 'duygusal' davranıp bu iddiaların ve iddiaları yapanların büyük bir İslam-karşıtı komplonun parçası olduğunu iddia etmek mümkündür ancak, bu tarz yanıtların iki büyük yan etkisi vardır. Birinci olumsuz etki, duygusal tepkilerin uluslararası kamuoyunda yer etmiş bazı önyargıları kuvvetlendirme riskidir. Bilimsel düzlemde yapılan bir iddiayı bu düzlemin dışında kalarak eleştirmek, o iddianın inandırıcılığını azaltmaz. İkinci olumsuz etki ise bu tarz yanıtların toplumlar arasında dine dayalı bir ötekileştirmeyi güçlendirme ihtimalidir. Diğer bir deyişle, akademik bir çalışmanın bile din temelli bir komplo teorisinin parçası olduğunu iddia etmek, toplum içerisinde din üzerinden tanımlanan düşmanlar yaratılmasına sebebiyet verebilir.

Öte yandan rasyonel veya realist bir yanıt, din ve dünya siyaseti arasındaki ilişkiyi ve bu ilişki üzerine yapılan yorum ve çalışmaları iki temel boyutta incelemekle mümkündür: kanıt ve mantık. Örneğin, yukarıda bahsi geçen çalışmada kullanılan veri tabanları ve istatistikî yöntem bilim yakından incelendiğinde Profesör Toft'un kullandığı verilerde bazı kodlama hataları olduğu ve bu verilere dayanılarak yapılan istatistikî analizin öne atılan iddiaları aslında desteklemediği sonucuna ulaşılabilir. Bu tip realist-rasyonel bir yaklaşım ancak zaman alan ve araştırma gerektiren bazı yöntemlerle mümkün olabilir. Bu yöntemler aynı zamanda önemli maddi kaynaklar da gerektirebilir. Fakat din ve dünya siyaseti arasındaki etkileşim kadar hassas bir konuya 'duygusal' yaklaşmak uzun vadede yarardan çok zarar getirebilir. Sağlıklı ve uzun vadeli bir strateji, bu alanda çalışma yapan araştırmacıların desteklenmesini ve spekülatif değil analitik yöntemler üzerine inşa edilmiş yorum ve araştırmalara öncelik verilmesini içermelidir.

Yukarıda bahsedilen strateji uzun vadede olumlu sonuçlar verebilir. Kısa vadede ise hem fikir üreticilerinin –burada kastedilen akademisyenler ve siyasi yorumculardır- hem de bu fikirleri değerlendiren kesimlerin takip edebileceği bir takım stratejiler mevcuttur. Fikir üreticilerinin yorumları ve çalışmaları konusunda sosyal sorumluluğun gereklerine

göre davranmaları oldukça önemlidir. Belki de en hayati konu, fikir üreticilerinin kendilerine ve konuyu takip edenlere karşı dürüst olabilmeleridir. Din ve uluslararası ilişkiler hakkında bildiğimiz, daha doğrusu emin olduğumuz tek şey aslında daha çok fazla şey bilmediğimiz ve öğrenme konusunda yolun başında olduğumuzdur. Ama kısa vade için çözüm önerilerinde bulunurken aynı zamanda gerçekliği de elden bırakmamak gerekmektedir. Sosyal sorumluluk ilkelerine göre davranan her uzman için bu ilkelere uymayı reddedecek, bunların varlığından bile haberdar olmayan veya kendi çıkarları için bu ilkeleri göz ardı edecek birden fazla 'uzman' mutlaka çıkacaktır. Bu yüzden bu konuda üretilen fikirleri tüketen çevrelere, özellikle siyasetçilere çok büyük bir görev düşmektedir: İlgili konulardaki analiz ve yorumlara şüpheci, temkinli ve mesafeli yaklaşmak.

Özellikle Türkiye gibi son yirmi yıla damgasını vurmuş ve medeniyetler çatışmasında çok önemli bir yere sahip olan bir ülke için, din ve uluslar arası siyaset arasındaki iletişim konusunda sergilenecek durumun belirlenmesi çok önemlidir. Hem fikir üreticilerinin, hem de 'fikir tüketicilerinin' bu konuyu değerlendirirken, konunun hassaslığının ve bu konudaki bilgilerimizin şu an için sınırlı olduğunun bilincinde olması gerekir.

Medeniyetler Çatışması Efsanesi

Medeniyetler çatışması son 10 yıla damgasını vuran bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde de bu kavrama çok sık referans verilse de, medeniyetler çatışması tezinin kökenlerini ve bu tezin altında yatan analitik düzeni anlamak çok büyük önem taşır. Daha çok Samuel Huntington ile beraber anılsa da, medeniyetler çatışması kavramı ilk olarak Bernard Lewis tarafından popüler hale getirilmiştir.⁶ Lewis'in Soğuk Savaş'ın hemen sonrasında yazdığı çalışmalarda, bu kavram daha çok Hıristiyan/Musevi geleneği bağlamında tanımlanan 'Batı' ile 'kızgın Müslümanlar' arasında çıkması muhtemel çatışmaya verilen isimdir. Lewis'in tezi bu olası çatışmanın tüm sorumluluğunu Müslümanların omuzlarına yükler. Lewis'e göre, Batı'nın ekonomik

⁶ Samuel P. Huntington, *The clash of civilizations*. London: Simon & Schuster, 1997; Bernard Lewis, *The crisis of Islam: holy war and unholy terror*. New York: Modern Library, 2003.

ve siyasi olarak ezici üstünlüğü karşı çaresiz kalan ve ancak yüzyıllar önce kazanılmış zaferlere ve başarılarla sahip çıkabilen, Batı'nın ürettiği ve özgürlüklere dayalı liberal bir sosyal ve siyasi sistemin kendilerine tehdit oluşturduğuna inanan Müslümanlar çok büyük bir aşağılık kompleksi ve öfke ile yaşamaktadırlar. Bu öfkenin hedefinde ise Batı ve Batı'nın değerleri vardır. Diğer bir deyişle, öfkeli Müslüman'ın hedefi hem Batı toplumları hem de Müslüman toplumlarda Batı'nın değerlerine sahip çıkan ve bu değerlere göre yaşayan sahte Müslümanlardır. Öfkeli Müslümanlar, İslam medeniyetinin altın çağına ancak ve ancak Batılı güçler ile Batı'ya özenen kesimin Müslüman topraklardan atılmasından sonra geri dönebileceğine inanmıştır. Bernard Lewis'e göre Müslüman dünyasındaki bu eğilimin önüne geçmek mümkün değildir ve Batı'nın yapması gereken kenetlenmek ve yaklaşmakta olan çatışmaya hazırlanmaktır.

Medeniyetler çatışması bir kavram olarak Bernard Lewis tarafından ortaya atılmış olmasına rağmen bu kavramı bir 'tez' haline getiren Amerikalı siyaset bilimci Samuel Huntington'dır. Huntington'ın tezi Soğuk Savaş sonrasındaki on yılda en çok ilgi gören iki tezden biridir. Diğer tez ise Francis Fukuyama'ya aittir. 'Tarihin Sonu' adlı eserinde Fukuyama dünyanın 1789 Fransız Devrimi'nden itibaren bir 'ideolojiler çatışması'na tanıklık ettiğini ve Soğuk Savaş sonrası komünizmin çöküşü ile beraber ayakta kalan tek ideolojinin liberal demokrasi olduğunu savunur. Fukuyama'ya göre liberal demokrasinin zaferi, aynı zamanda tarihteki ideolojiler çatışmasının da sonunun geldiğini müjdelir. Bu teze göre liberal demokrasinin fikirler dünyasındaki zaferi eninde sonunda 'gerçek' dünyada da yansımaları bulacaktır ki bu gerçekleştiği zaman daha barışçıl bir dünya düzeni mümkün olacaktır.

Huntington'ın tezi 'tarihin sonu' teziyle paralellik gösterse de, Huntington Soğuk Savaş sonrasında barıştan çok gerilim ve çatışma öngörmüştür. Huntington'a göre 1648 Westphalia Barışı ile 1789 Fransız Devrimi arasında yaşanan kralların çatışması yerini 1917'ye kadar sürecektir bir milletler çatışmasına bırakmıştır. 1917 Rus Devrimi ile başlayan ideolojiler çatışması devri ise 1990'da Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle kapanmıştır. Fukuyama'dan farklı olarak Huntington, içine girdiğimiz çağın barış değil medeniyetler arası çatışmalara tanıklık edeceğini iddia etmiştir. Artık siyasi güç kavgası,

ulus devletler veya ideolojiler üzerinden değil kültür ve medeniyet üzerinden tanımlanacaktır.

Huntington, orijinal tezinde sekiz farklı medeniyetten bahseder. Fakat aralarında en çok çatışma yaşama ihtimali olan medeniyetler Batı ve İslam medeniyetleridir. Yaklaşmakta olan çatışmanın iki boyutu bulunmaktadır. Birincisi, uluslararası düzlemde medeniyet ittifaklarının veya ait oldukları medeniyetler etrafında ittifaklar kuran devletlerin birbirleriyle çatışmasıdır. İkinci boyut ise bir medeniyet içerisinde kapana kısılmış, başka bir medeniyete ait olan azınlıklar ve göçmenlerdir. Huntington'ın tezi, Bernard Lewis'in kafasındaki medeniyetler çatışması kavramından farklı olarak yaklaşmakta olan çatışmanın sorumluluğunu herhangi bir dinî görüş veya medeniyette aramaz. Fakat Huntington'un kendi tezinden çıkardığı sonuç ve Batı dünyasına verdiği tavsiye hemen hemen aynıdır: İslam ve Batı arasında çatışma kaçınılmazdır ve tarafların yapması gereken aynı anda hem safları sıklaştırmak hem de siperleri kazmaya başlamaktır.

Medeniyetler çatışması tezinde Türkiye'nin çok özel bir yeri vardır. Huntington dünya haritasını medeniyetler ekseninde parçalara bölerken birkaç ülkenin bu yeni oluşan sınırlar arasında sıkışıp kaldığını iddia eder. Türkiye bu arada kalan, daha doğrusu medeniyetler arasında oluşmaya başlayan çatlakların arasına sıkışan, ülkelerin başında gelir. Başka bir deyişle Türkiye, medeniyetleri birbirinden ayırmaya başlayan kültürel, ekonomik ve siyasi fay hatları arasına sıkışıp kalmıştır. Huntington'a göre bu durumun temel sebebi Türkiye'nin aslında İslam medeniyetine ait olmasına rağmen doğasına aykırı olarak yürüttüğü Batılılaşma çabasıdır. Kısacası, Medeniyetler Çatışması tezi Türkiye'nin ait olduğu yere, yani İslam dünyasına, dönmediği takdirde bu yeni dünya düzenine uyum sağlayamayıp parçalanacağını öngörmüştür.

Huntington bu fikirlerini ilk olarak 1993 yılında dile getirdiğinde hem akademik dünyada hem de kamuoyunda büyük tepkilerle karşılaşmıştır. Medeniyetler çatışması tezi özellikle uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından dünya siyasetinin gerçeklerini yansıtmadığı ve aşırı sansasyonel olduğu iddiasıyla eleştirilmiştir. 2000'li yılların başına

geldiğimizde Huntington'ın tezi literatürde bilinen fakat artık çok da fazla ilgi görmeyen bir argüman haline gelmiştir.

11 Eylül saldırıları ise Huntington'u ve medeniyetler çatışması tezini bir kez daha ön plana çıkarmıştır. Bunun iki temel sebebi vardır. Birinci olarak, El-Kaide örgütünün saldırıyı İslam dini ve Müslümanlar adına gerçekleştirildiğini iddia etmesi ve aynı zamanda örgüt söyleminde İslam ile Batı arasında kaçınılmaz bir savaşın yaklaştığı olgusunun altının çizilmesi, medeniyetler çatışması tezini o ana kadar önemsememiş olan uluslararası ilişkiler uzmanları arasında bile merak uyandırmıştır. El-Kaide'nin söylemleri incelendiğinde gerçekten de Bernard Lewis'in tanımladığı öfkeli Müslüman prototipinin yansımalarının ilk bakışta göze çarpması, medeniyetler arasında din üzerinden tanımlanan küresel bir mücadelenin artık gerçeğe dönüştüğü fikrini kuvvetlendirmiştir.

Medeniyetler çatışması tezinin 11 Eylül sonrası yoğun ilgi görmesinin altındaki bir diğer sebep ise, yukarıda açıklandığı gibi, uluslararası ilişkiler araştırmalarının çok uzun bir süre boyunca dini görüşler, dinler arasındaki farklılıklar ve dinin siyasi şiddet amacıyla propaganda malzemesi olarak kullanılmasına sessiz ve ilgisiz kalmış olmasıdır. Diğer bir deyişle 11 Eylül saldırılarının hemen sonrasında medeniyetler çatışmasına alternatif, kuvvetli bir tez bulunmadığından, Huntington'ın saldırılardan yaklaşık 10 sene önce öne sürdüğü iddialar çok büyük önem kazanmıştır.

11 Eylül saldırılarının akabinde Huntington'ın tezi, özellikle İslam'ın dünya siyasetinde oynayabileceği rolü tartışmaya açmıştır. Bu tartışmalarda Türkiye'nin de yeri çok önemlidir. Hem dışarıda Müslüman olarak tanınan hem de kendini Müslüman bir ülke olarak tanımlayan Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkileri ve demokratik yapısı, Türkiye'yi medeniyetler çatışması tartışmalarının merkezine yerleştirmiştir. Eğer İslam ve Batı'nın değerlerinin birbirleriyle çatışması bekleniyorsa, bu çatışmanın en şiddetli yaşanacağı yerlerin başında Türkiye gelmektedir. Ve eğer Huntington gerçekten haklıysa, Türkiye'nin pek bir seçeneği yoktur; ya ait olduğu Doğu'ya, daha doğrusu İslam Medeniyeti'ne geri dönecektir ya da Batı'ya, diğer bir deyişle Avrupa'ya doğru yolculuğuna devam edip parçalanmayı göze alacaktır.

Huntington'ın tezi, akademisyenler ve Türkiye'nin de arasında bulunduğu birçok ülkenin siyasi liderleri tarafından 'yanlış' bir fikirler topluluğu olarak görülür. Örneğin, ABD'de bulunan Vanderbilt Üniversitesi profesörlerinden Giacomo Chiozza araştırmalarında, Huntington'ın tezinin istatistiksel verilerle desteklenemeyeceğini iddia eder. Bu argümana göre, şu anda dünyadaki siyasî şiddet konusunda toplanan veriler böyle bir çatışmanın aslında var olmadığını kanıtlamaktadır.⁷ Özellikle Müslüman toplumlardan gelen diğer bir eleştiri ise medeniyetler çatışması tezinin İslam dinini yanlış yorumladığı yönündedir. Siyasetçiler arasında popüler olan bir diğer tepki de İslam ve Batı medeniyetlerinin aslında 'uzlaşabileceği' söylemi üzerine kurulmuştur.

Fakat bu üç söylem de Huntington'ın kurduğu kuramsal tuzağa düşmektedirler. Birincisi, Huntington'ın tezine göre 'şu anki veriler' yaklaşmakta olan çatışma hakkında bize fazla bir şey söyleyemezler. 11 Eylül ve sonrasında yaşanan olaylar fırtınadan önceki hafif esintilere benzetilebilir ama asıl fırtına çok daha şiddetli olacaktır. İkincisi, Huntington için, Bernard Lewis'den farklı olarak, İslam dininin içeriği çok önemli değildir; kültürel düzlemdeki derin 'farklılıklar' Batı ve İslam medeniyetlerini elbet karşı karşıya getirecektir. En önemlisi, medeniyetlerin siyasî aktörler olarak varlık gösterebileceğini kabul etmek, Huntington'ın iddialarının zaman içerisinde 'kendini gerçekleştiren bir kehanete' dönüşmesini kolaylaştırabilir.

Bu son saptamayı anlayabilmek için medeniyetler çatışması tezini yakından incelemek gerekmektedir. Huntington'ın tezi aslında iki aşamadan oluşur: Birinci aşama medeniyetlerin birbirinden bağımsız ve kendi içinde tutarlı siyasî aktörler olarak var olabileceği varsayımdır, öyle ki bu aşama aslında medeniyetler çatışması tezinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu varsayım kabul edildiğinde, Huntington'ın ikinci aşamada öne sürdüğü iddiaları çürütmek oldukça zorlaşır. Yani, birbirinden bağımsız ve çıkarları arasında bazı uyumsuzluklar olan yüz milyonlarca insandan oluşan ve birbirlerinden kültürel bağlamda çok farklı olan toplulukların siyasî aktörler olarak

⁷ Giacomo Chiozza, "Is There a Clash of Civilizations? Evidence from Patterns of International Conflict Involvement, 1946-97." *Journal of Peace Research* 36 (2002): 711-34.

uluslararası ilişkilerde faaliyet gösterebileceğini kabul edersek, kendilerini dinî inançlara ve farklılıklara göre tanımlayan medeniyetlerin iyi geçinebileceklerini savunmak büyük bir 'iyimserlik' gerektirir. Avrupa devletleri ve İslam imparatorlukları arasında yaklaşık bin yıl süren, Güney Avrupa'nın işgali ve Haçlı Seferleri ile doruğa çıkan kanlı mücadeleler, din ve medeniyet farklılıkları üzerinden tanımlanacak bir gelecek hakkında olumlu bir tablo çizmemektedir. Kısaca, Huntington'ın tezi, bize geçmişteki medeniyet ve din savaşlarının tekrar yaşanacağını haber vermektedir.

Bu teze verilen tepki, Türkiye'de ya İslam dinini savunma ya da sağlıklı bir 'medeniyetler diyalogunun' medeniyetler çatışmasını engelleyebileceği şeklindedir. İslam'ı savunma şeklinde gelişen tepkinin, Huntington'ın tezi söz konusu olduğunda pek önem içermediği zaten yukarıda belirtilmişti. İkinci tepki, yani medeniyetler diyalogunun sorunları çözebileceği tezi ise ne yazık ki asıl sorunu göz ardı etmektedir. Asıl sorun, medeniyetlerin siyasî birer aktör olarak tanınması ve medeniyetlerin siyasî aktörler tarafından uluslararası ilişkiler düzeyinde temsil edilebileceği inancıdır. Bu varsayım ilk başta oldukça 'doğal' görünse de aslında çok yanıltıcı ve uzun vadede çok tehlikeli olabilir.

Bu varsayım dört temel sorunu barındırmaktadır. Öncelikle, medeniyetler din üzerinden tanımlanıp onlara siyasî kimlik atfedildiği zaman, din, dünya siyasetinde temel referans noktası haline gelebilir. Avrupa'da 30 Yıl Savaşı'nda veya Haçlı Seferleri'nde görüldüğü gibi, devletlerarası siyaset din üzerinden tanımlanmaya başladığı zaman, daha doğrusu çıkar çatışmalarına dinî inançlar gibi hassas ve duygusal tepkilere yol açabilecek etkenler karıştığı zaman ortaya çıkabilecek toplumlararası ve toplum içi şiddet ve gerilim devletlerin kontrol edebileceğinden çok daha yıkıcı olabilir. Medeniyet siyasî bir aktör olamaz; ama siyaset, medeniyet ve din üzerinden tanımlandığında ortaya çok tehlikeli sonuçlar çıkabilir.

İkinci temel sorun da dinî inançlar evrenselken, siyaset ve siyasî kurumlar coğrafi sınırlar içerisinde faaliyet göstermesidir. Örneğin, İslam'ın coğrafi sınırları bulunmamaktadır. Fakat devletlerin siyasî organizasyonları ve otoriteleri coğrafi sınırlar

üzerinden toplumların hayatlarını etkilemektedirler. Teknik olarak sınırları olmayan dinî aidiyetleri ve inançları, devletlerin hâkim olduğu bir siyasi sistemde en önemli referans noktası haline getirmek uzun vadede toplumlararası gerilimi ve şiddeti tetikleyebilir.

Konuyla ilgili üçüncü sorun ise bahsi geçen medeniyetlerin özellikle coğrafi olarak tanımlandıklarında kendi içlerinde birçok rengi ve önemli sayıda 'azınlığı' barındırmalarından dolayı ortaya çıkabilecek sorunlardır. Örneğin, İslam medeniyetini coğrafi olarak tanımladığımızda, bu coğrafya Türkiye'den Endonezya'ya kadar uzanan çok geniş bir alanı kapsayabilir. Fakat din üzerinden tanımlanabilecek bu coğrafyada birbirinden farklı birçok dil, ideoloji ve mezhep bulunmaktadır. Tüm bu renkleri ve farklılıkları tek bir medeniyet tanımı altında toplanabilecek basit ve önemsiz birer ayrıntı olarak görmek yanıltıcı olduğu gibi aynı zamanda söz konusu coğrafyada siyasî çatışmaya yol açabilir. Eğer gerçekten tek bir İslam medeniyeti varsa, bu medeniyetin tanımını yapmak ve sınırlarını çizmek için bahsedilen değişik 'renkler' birbirleriyle mücadeleye girebilir.

Dördüncü sorun ise medeniyetler çatışmasının, daha doğrusu medeniyetlerin siyasî düzlemde siyasî aktörler tarafından temsil edilebileceği düşüncesinin, toplumların büyük kısmı için kolay kabullenilebilecek bir içeriğe sahip olmasıdır. Hem Batı ülkelerinde hem de Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu toplumlarda medeniyetler çatışması tezi, kamuoyu için oldukça karmaşık çıkar çatışmalarını basit hale getirebilecek tek bir dünya görüşü sunmaktadır. Siyaseti, sınırları dinî inanışlar üzerinden çizilen 'medeniyetler' üzerinden tanımlama yanılgısı uzun vadede toplumların gerçekliği tanımlama yöntemi haline getirebilir. Başka bir deyişle, medeniyetlerin siyasî aktörler olarak var olabileceğini savunmak medeniyetler çatışması tezinin zaman içinde basit bir tezden sosyal bir gerçekliğe dönüşmesini kolaylaştırabilir.

Peki, eğer bu dört temel sorun, medeniyetler çatışması tezini, tehlikeli bir 'kendini gerçekleştirecek kehanet' haline getiriyorsa, bu tezin toplumlar ve siyaset üzerindeki etkilerini azaltmak için ne yapılabilir? En sağlıklı yöntem, tezin temel sorununu gözler

önüne sermek ve bu tezi yukarıda bahsedilen ikinci aşamada -medeniyetler barış içinde yaşayabilir mi- değil, birinci aşamada -medeniyetler siyasî aktörler olarak kabul edilebilirler mi- çürütecek söylemler ve politikalar üretmektir. Bu tavsiye şu an Türk dış politikasında izlenen bazı stratejilerden sapmayı gerektirebilir. Örneğin, şu anda İspanya ve Türkiye'nin eş başkanlığını yaptığı 'Medeniyetler İttifakı' gibi projeler kısa vadede toplumları bilinçlendirmek için önemli bir rol oynasalar da, uzun vadede, medeniyetlerin siyasî düzlemde temsil edilebilecek aktörler oldukları yanlışlığının yaygınlaşmasına yol açabilirler.

Burada, üzerinde durulması gereken husus, bu yanlışlığın yaygınlaşmasının neden bir sorun teşkil edeceğidir. En büyük risk, yukarıda da bahsedildiği gibi, medeniyetlerin din üzerinden tanımlanıp uluslararası siyasetin bir parçası haline getirilmesinin kamuoyunda zaten var olan ve sınırları dinî inanışlara göre çizilecek, 'biz ve onlar' ayrımcılığını ve bu anlayışa bağlı önyargıları zaman içerisinde dolaylı yoldan olsa da güçlendirme ihtimalidir. İkinci bir risk ise medeniyetlere ve dolaylı olarak dinî inançlara uluslararası platformda siyasî kimlik kazandırılması halinde, bu kimlikler adına gerçekleştirilebilecek şiddet olaylarının kendini bu kimlik üzerinden tanımlayan bireyleri de dolaylı yoldan töhmet altında bırakabilme ve böylece toplumlararası ve toplumlar içi ayrışmayı istemeden de olsa kuvvetlendirme ihtimalidir.

Bu konuda alternatif bir yaklaşım medeniyetleri, soyut ve zaman içerisinde evrim geçiren kültürel öğeler olarak tanımlamayı öngörür. Diğer bir deyişle, bu yaklaşım medeniyetlerin siyasî ve değişmez değil, kültürel ve değişime açık olgular olduğunun altını çizmeyi gerektirir.⁸ Bu stratejinin hayata geçirilmesinde Türkiye çok önemli bir rol oynayabilir. Önemli olan Türkiye'yi basit bir 'medeniyetler arası köprü' veya medeniyetler arasındaki fay hatlarının arasına sıkışmış bir 'kayıp ülke' olarak yansıtan anlayışla zaman kaybetmek yerine, Türkiye'nin kültürel mozaığının ve bu mozaığı bir arada tutan demokrasi geleneğinin küreselleşen ve değişen dünyada farklı dinî

---

⁸ Edward Said, "Impossible Histories: Why the Many Islams Cannot be Simplified." *Harper's* July 2002: C. M. Naim, "The Outrage of Bernard Lewis." *Social Text* 30 (1992): 114: Lisa Wedeen, "Beyond the Crusades: Why Samuel Huntington (and Bin Ladin) are Wrong." 26 Mar. 2004. 07 Apr. 2010 <<http://conconflicts.ssrc.org/archives/mideast/wedeen/>>.

inancıların ve farklı medeniyetlerin tarihsel miraslarının siyasî boyut kazanmadan da kültürel alanda varlık gösterebileceği fikrine bir model teşkil edebileceği düşüncesinin altını çizmektedir.

Özetlemek gerekirse, din üzerinden tanımlanacak bir medeniyetler çatışması tezi ve medeniyetlerin uluslararası alanda siyasî birer aktör olarak görülebileceği anlayışı aslında temeli olmayan efsanelerdir. Fakat bu efsanelerin aslında gerçek olduğu veya gerçek olabileceği düşüncesi siyasî aktörler tarafından toplumlara benimsetilirse, medeniyetler çatışması tezinin çatışma kısmı gerçek olacak ve temelde dinî inanç farklılıklarına dayanan toplumlararası ve toplumlar içi gerilim ve şiddete yol açabilecektir. Bu efsanelerin gerçekliğe dönüşmemesini sağlamanın yolu ise medeniyetlerin siyasî değil kültürel bağlamda değerlendirilmesi, bir medeniyetin diğerine üstünlüğüne veya 'saflığına' değil, medeniyetlerin kültürel etkileşimine ve değişkenliğine dikkat çekilmesinden geçer.

Türkiye ve İslamî Bir Dış Politika

Din ve uluslararası ilişkiler arasındaki etkileşimde Türkiye'yi yakından ilgilendiren soruların başında din olgusunun veya dinî inançların Türk dış politikasında önemli bir etkisi olup olmayacağı geliyor. Bu sorunun özellikle son on yılda hem yurtiçinde hem de yurtdışında sıklıkla sorulmasının altında iki sebep yatıyor. Birinci sebep, Türk dış politikasında Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı süresince yaşanan ve özellikle son beş yıla damgasını vuran gözle görülür bir strateji değişimidir. İkinci faktör ise, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin hem partinin önde gelen üyeleri hem de parti-dışı aktörler tarafından Müslüman-muhafazakâr bir kimlikle tanımlanmasıdır. Bu iki faktörü birleştirdiğimizde ise ortaya iki soru ortaya çıkıyor. Birinci soru Türk dış siyasetindeki değişiklikler ile Adalet ve Kalkınma Partisi'nin önde gelenlerinin ve/veya parti tabanının dinî görüşleri arasında bir ilişki olup olmadığıdır. İkinci olarak şu soruyu sorabiliriz: 'İslamî' bir dış politikanın içeriği nedir ve bu politikanın Türkiye'ye kazandırabilecekleri ne olabilir?

İlk sorunun cevabı, sadece Türkiye dış politikası için değil aynı zamanda din ve uluslararası siyaset ilişkileri üzerine yapılan araştırmalar için de çok önemlidir. Yukarıda bahsedildiği gibi, konu üzerinde yapılan araştırmalar oldukça yenidir ve öğrenmemiz gereken birçok detay, sormamız gereken birçok soru vardır. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda daha çok dinin ve dinî inançların siyasî şiddet üzerine etkisi olup olmadığı üzerinde durulmuştur.⁹ Din ve dış politika arasındaki ilişkinin incelenmesi ise henüz pek gelişmemiş bir araştırma alanıdır. Bunun bir sebebi dış politikayı belirleyebilecek birden fazla faktörün varlığıdır. Örneğin, bir devletin belli bir zaman dilimi içerisinde yürüttüğü politikalar, o devletin siyasî yapısı, jeopolitik konumu, ekonomik ve askerî gücü, siyasî liderlerinin dünya görüşü gibi birbirinden farklı değişkenle açıklanabilir.

Türkiye'nin son 10 yıldaki dış politikası uluslararası ilişkiler uzmanları için eş benzeri zor bulunacak bir laboratuvar deneyi imkânı sağlamaktadır. Türkiye'nin bu özel konumu iki nedene bağlanabilir. Birincisi, yukarıda bahsedildiği gibi, Türkiye'de hem iç politikada hem de dış politikada son on yılda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin tek başına iktidar olmasıyla doğrudan alakalı olduğu çok açıktır. Fakat altı çizilmelidir ki, bu paralellik Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendini İslamî düzlemde açıkça tanımlaması ve dış siyasette yaşanan değişimlerle arasında bir sebep-sonuç ilişkisi olduğu anlamına gelmez. İkinci olarak, Türkiye'nin demokratik siyasî yapısı din olgusunun dış siyaset üzerinde etkisi olup olmadığını anlamak için oldukça önemli bir kontrol mekanizması yaratmaktadır.

Peki, bu şartlar altında din ve Türk dış siyaseti arasında bir ilişkiden bahsedebilir miyiz? Bu konuyu hükümet söylemleri üzerinden incelediğimizde böyle bir ilişkinin olmadığını iddia etmek zor görünebilir. Türkiye'nin özellikle Filistin sorununa son on yılda ağırlık vermesi ve İsrail ile uzun yıllar süren ilişkisinin Filistin üzerindeki anlaşmazlık yüzünden bozulması, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dış siyasetinde dinî inançlar

⁹ Michael Horowitz, "Long Time Going: Religion and the Duration of Crusading." *International Security* 34 (2009): 173-174; Susanna Pearce, "Religious Rage: A Quantitative Analysis of the Intensity of Religious Conflicts." *Terrorism and Political Violence* 17 (2005): 333-52.

düzleminde belirlenen hassasiyetlerin önemli bir rol oynadığı iddialarını güçlendirebilir. Aynı şekilde, Türk dış politikasında açıkça gözlenen aktif Orta Doğu politikasını, şu anda yaşanmakta olduğu iddia edilen 'eksen kaymasını' ve özellikle Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu coğrafyalardaki varlığı ve popülerliğini de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin ortak dinî inançları merkez alan devletlerle ve toplumlarla daha yoğun ilişkiler kurma isteğine bağlayabiliriz.

Fakat Türkiye'nin son on yıldaki dış politikasını incelerken dinî inançlar ve 'paylaşılan dinî inançlar üzerinden kurulmak istenen diplomatik ve toplumsal ilişkiler ve ittifaklar' gibi dinamikleri dış siyaseti yönlendiren en önemli güç olarak görmek veya göstermek yanıltıcı da olabilir. Bunun başlıca sebebi, sosyal bilimcilerin çok iyi bildiği gibi, iki dinamik arasında bir paralellik olmasının neden-sonuç ilişkisinin varlığını garanti etmemesidir. Başka bir deyişle, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin dinî inançları ve bu inançları paylaşan topluluklar ve devletlerle geçmişe kıyasla daha yakın ilişkiler kurma isteğini doğrudan Türk dış politikasındaki değişime bağlamak mümkün değildir. Düşünülmesi gereken, Türk dış politikasındaki değişimin başka sebeplerle de açıklanıp açıklanamayacağıdır ki, dış politika uzmanlarının bildiği gibi uluslararası siyasette analitik bir değerlendirme ancak açıklanmak istenen değişimin olası diğer sebeplerinin de göz önüne alınmasıyla mümkün olur.

Peki, Türkiye'nin dış politikasındaki değişim Adalet ve Kalkınma Partisi'nin din konusundaki hassasiyetleri dışında hangi faktörlerle açıklanabilir? En önemli iki faktör Türkiye'nin içinde ve dışında gerçekleşen değişimlerdir. Türkiye'de Adalet Kalkınma Partisi iktidarı sadece partinin ideolojik ve dinî hassasiyet düzlemlerinde tanımlanamaz. Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetleri kendisinden önceki dönemlerdeki hükümetlerden farklı olarak koalisyonlara ihtiyaç duymamışlardır. Bu da Başbakan Erdoğan'a daha dış siyaset konusunda geçmişe göre daha 'hızlı' karar alma imkânı sağlamıştır. Bunun yanında çok önemli bir faktör de Türkiye'nin ekonomik olarak gösterdiği etkileyici performanstır; uluslararası ilişkiler kuramları ve tarihi bizlere

ekonomik ve potansiyel gücü artan ülkelerin dış politikalarında da daha aktif hale gelebileceğini söylemektedirler.

Türk dış siyasetindeki değişim aynı zamanda küresel ve bölgesel değişimlere de bağlanabilir. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelişi aynı zamanda 11 Eylül sonrası uluslararası sistemde yaşanan depremi takip etmiştir. Özellikle Irak'ın işgali ve Rusya ile İran'ın bölgede değişen dengelerde giderek önemli oyuncular haline gelmesinin Türkiye'yi Soğuk Savaş boyunca izlediği ve göreceli olarak daha 'yavaş' hareket etmeye dayalı olan dış politika anlayışını de değiştirmeye ittiğini söyleyebiliriz.

Özetlemek gerekirse, Türkiye'nin hem içinde hem de dışında yaşanan değişimler din olgusundan bağımsız olarak Türk dış politikasındaki değişikliği açıklamak için kullanılabilir. Bu değişiklikler birleştirildiğinde ise dış siyasetteki değişimin aslında reel politik veya realist (gerçekçi) bir bakış açısıyla da açıklanabileceği ortaya çıkmaktadır. Olası bir realist bakış açısı Türkiye'nin artan potansiyel gücünün Adalet ve Kalkınma Partisi'ne bölgede değişen dengelere daha aktif bir şekilde tepki verme imkânı sağladığını ve dış politikadaki değişimlerin Türkiye'nin etki alanını genişletme çabaları olarak görülmesi gerektiğini öngörebilir. Dış politikada artan din-bazlı referanslar ve Orta Doğu'ya gösterilen yoğun ilgi de realist bir gözle bakıldığında aslında Türkiye'nin bölgesel olarak gücünü arttırmak için kullandığı stratejinin parçaları olarak görülebilir. Diğer bir deyişle, realist bir yorum dinî referansların bir amaç değil bir araç olabileceğinin altını çizer.

Bu yorumdan Türk dış politikasında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin muhafazakâr-Müslüman kimliğinin dış politikada bir etkisi olmadığı sonucuna varılabilir mi? Şu anki verilerle bu soruya kesin bir evet veya hayır cevabı vermek çok zor. Yukarıda bahsedildiği gibi Türk dış politikasındaki değişimi realist bir perspektifle yorumlamak da mümkündür. Fakat Türk dış politikasını realist bir bakış açısından incelemek önemli bir detayı da ortaya çıkarıyor. Realist anlayışa göre ülkelerin dış siyasetinde kişilerin ve siyasî partilerin inançlarının ve görüşlerinin çok büyük bir rolü olmaz, en azından olmamalıdır. Gerçek bir realist yorum, dış politikayı Adalet ve Kalkınma Partisi değil de

başka bir siyasî parti tek başına yönetseydi Türkiye'nin benzer bir diplomasi stratejisi izleyeceğini öngörürdü. Bu düzlemde kendimize sormamız gereken soru basittir: Eğer, son 10 yılda iktidarda kendisini muhafazakâr-Müslüman olarak tanımlamayan ve İslam merkezli söylemlerden kaçınan bir siyasi parti olsaydı, Türk dış politikası çok daha farklı bir yol izler miydi? Düşünülmesi gereken ikinci soru ise dinî referansların Adalet ve Kalkınma Partisi için dış siyasette bir araç mı yoksa bir amaç mı teşkil ettiğidir.

Yukarıda altı çizildiği gibi, bu sorulara şu anda kesin bir yanıt vermek mümkün olmayabilir. Fakat teorik olarak da olsa bu soruyla bağlantılı başka bir soruya cevap aramak mümkün: Türk dış politikası bağlamında 'İslamî' bir dış politikanın içeriği ne olabilir? Bu soruya ancak kuramsal olarak yanıt verilebilse de bazı saptamalar yapmak mümkün. Öncelikle 'İslamî' bir dış politikayı tamamen idealist ve dinî inançların beraberinde getirdiği adalet ve Müslümanlar arası dayanışma gibi pozitif değerlerle tanımlayabiliriz ki bu pozitif değerler zaten günümüzde de Adalet ve Kalkınma Partisi tarafından dile getirilmektedir. Peki, bu pozitif değerleri merkez alacak bir dış siyaset stratejisi Türkiye için nasıl faydalar sağlayabilir ve hangi riskleri taşır?

Bu sorunun cevabını uluslararası ilişkiler kuramlarında arayabiliriz. Türkiye'nin değişmekte olan politikası 'realist' veya 'idealist' motivasyonlarla açıklanabilir. Realizm, devletlerin uluslararası sistemde bencil ve rasyonel davrandığı veya en azından güçten düşmemek için böyle davranması gerektiği anlayışı üzerine kuruludur. Realist söyleme göre devletlerin ebedî dostları olmaz, ancak ebedî çıkarları olur ve devletler adaleti ancak çıkarlarına uyduğu zaman ve uyduğu kadar savunurlar.

Realizm, uluslararası sistemin, devletleri bencilliğe ve katı bir rasyonelliğe iten trajik yapısının bir 'dünya devleti' kurulmadığı takdirde değişmesinin mümkün olmadığını savunurken, idealizm uluslararası ilişkilerin geçmişi ve geleceği hakkında çok daha iyimserdir. Uluslararası sistemde adalet, hak ve hukuk gibi kavramlar hâkim olabilir ve yavaş yavaş da olmaktadır. Önemli olan devlet adamlarının ve toplumların etik değerleri rasyonel ve bencil hesapların üzerinde tutabilmesidir.

İdealistler, realizmi yapay bir karamsarlığı evrensel bir gerçek gibi göstermekle itham ederler; eğer, devlet adamları uluslararası sistemin devletleri bencillığe mecbur ettiği görüşüne inanırlarsa, uluslararası sistem de içinde bulunduğu trajediden kurtulamayacaktır. Realistler ise idealizmin devletlere yanıltıcı tavsiyeler sunduğunu savunurlar; aşırı iyimserlik ve hak-adalet peşinde koşmak bir devletin uzun vadede kendi çıkarlarına ters düşen sonuçlarla karşı karşıya kalmasına yol açabilir.

Peki, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeni diplomatik açılımının kaynağı realizmde mi, yoksa idealizmde mi gizli? Adalet ve Kalkınma Partisi'nin söyleminin, özellikle dini referanslar ve diğer ülkelerde yaşayan Müslümanlarla olan ilişkiler göz önüne alındığında, tamamen idealist bir içerik taşıdığını söyleyebiliriz. Parti, bu söylemlerde bölgeyi düşünen, sorumluluk sahibi, aynı zamanda 'hak ve adalet'in üstünlüğüne inanan, bölgedeki ve dünyadaki Müslümanların çıkarlarını ve güvenliğini düşünen ve bu idealleri koalamak için fedakârlık yapmaya hazır bir Türkiye portresi çiziyor. Bu idealist söylem yurtiçinde ve özellikle yurtdışında büyük destek görse de, yurtiçinde bazı kesimlerde soru işaretleri yaratıyor: Eğer AKP gerçekten idealist bir felsefe güdüyorsa, ortaya Türkiye'nin kendi çıkarlarını zedeleyecek sonuçlar çıkabilir mi?

Diğer yandan, yukarıda özetlendiği gibi Adalet ve Kalkınma Partisi'nin yeni açılımını realist bir gözle değerlendirmek de mümkün. Bu yoruma göre Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'nin yükselen ekonomik ve siyasî kapasitesini bölgede değişen dengelerin (özellikle Arap Baharı sonrasında) yarattığı fırsatlarla birleştirip Türkiye'yi bölgesel ve belki de küresel bir güç haline getirmeye çalışıyor. Aynı şekilde Adalet ve Kalkınma Partisi'nin bölgedeki diğer rakip devletler tarafından ihmal edilen Somali ve Gazze gibi sorunlara da 'duygusal' değil, tamamen Türkiye'nin çıkarlarını gözetmek amacıyla yaklaştığı iddia edilebilir. Elbette, bu yorum da eleştiriye açıktır; özellikle insanî yardım ve adalet kavramlarının altını çizenlerin Adalet ve Kalkınma Partisi'nin politikalarının katı bir rasyonellikle belirlendiğini kabul etmesi zor.

Bu analiz doğrultusunda dördüncü bir alternatif de öne sürülebilir: olası bir İslami dış politika aynı anda hem realist hem de idealist fikirlerden beslenmek zorunda kalabilir. Bu zorunluluğun en büyük sebebi ise Türkiye'nin jeopolitik konumudur. Türkiye içinde

bulunduğu coğrafyada tamamen idealist bir siyaset gütmeyi göze alamaz. Uluslararası ilişkiler uzmanlarının çok iyi bildiği gibi, realizm ve idealizm birbirine karıştığında ortaya çıkacak sonuç çok olumlu olmayabilir. İdealist felsefeleri realist stratejilerle savunmak bölgedeki diğer aktörlerde Türkiye'nin uzun vadeli amaçları hakkında soru işaretleri yaratabilir. Bunun yanında düşünülmesi gereken diğer bir konu ise realist ve dini merkez alan idealist bir düşünce yapısının aynı anda takip edilmesi, hem realist felsefeyle hem de idealizmin temel prensipleriyle çelişecektir. Kısaca özetlemek gerekirse, İslamî bir dış politika özellikle Türkiye'nin jeopolitik konumu göz önüne alındığında Türkiye'yi aynı anda hem realist hem de idealist bir anlayışı takip etmeye itebilir ve böyle bir strateji bölgede önemli gerginliklere yol açabilir.

Sonuçlar

Bu çalışma din ve uluslararası ilişkiler arasındaki etkileşim hakkında üç temel soruyu tartışmaya açmayı amaçlamıştır. İlk soru şöyle özetlenebilir: Uluslararası ilişkiler ve din arasındaki ilişki nasıl tanımlanabilir? Dış politika analizinde din olgusunun ciddiye alınması ancak 11 Eylül sonrasında gerçekleşmiştir. An itibarıyla, din ve dış politika ilişkisi hakkında emin olduğumuz tek şey, elimizde henüz yeterli derecede veri ve araştırma olmadığıdır. Uzun vadede yapılması gereken bu konudaki araştırmaların desteklenmesidir. Kısa vadede ise din ve uluslararası ilişkiler arasındaki etkileşimi ilgilendiren konulara 'duygusal' değil 'rasyonel' bir şekilde yaklaşmakta fayda vardır. Aynı zamanda, özellikle siyasetçilerin ve siyaset yorumcularının, konu ile ilgili ortaya atılan iddialara ve argümanlara 'şüpheli' ve temkinli bir şekilde yaklaşması da çok önemlidir. Din olgusu, siyasete karıştığında toplumlar arasında bazı hassasiyetler uyandırabilir; tarih bize uluslararası siyaset ve din olgusu birbirine karıştığında ortaya çıkan toplumsal tepkilerin oldukça olumsuz olduğunu söylemektedir. Bu bakımdan hem yorumcuların hem de dinleyicilerin bu hassas konuya bilinçli bir şekilde yaklaşması gerekmektedir.

İkinci soru, dinin medeniyetler çatışması tartışmalarındaki rolünü ve Türkiye'nin bu tartışmalardaki yerini incelemiştir. Çıkarılacak sonuç, bu tezin yeniden yorumlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkiye için sağlıklı bir strateji,

medeniyetlerin ‘uzlaşabileceği’ tezinin yerine, medeniyetlerin siyasî olarak değil kültürel olarak tanımlanması gereken varlıklar olduğu fikri üzerine kurulabilir.

Üçüncü soru ise Türkiye’nin dış politikasında din rolünü incelemiştir. Şu an bu soruya cevap vermek için elimizdeki yeterli veri olmasa da bazı çıkarımlar yapılabilir. Son 10 yıldaki Türk dış politikasındaki değişim realist veya dini merkez alan idealist bir dış politika anlayışıyla açıklanabilir. Türkiye için önemli olan ileride bu iki dış siyaset felsefesinin birbirleriyle ne ölçüde ve hangi şekilde etkileşim içerisinde olacağıdır.